

DIN NECROPOLELE TOMISULUI

I. TIPURI DE MORMINTE DIN EPOCA ROMANĂ

DE

V. BARBU

Clasificarea mormintelor de epocă romană din necropolele Tomisului, pe care o prezentăm în cele ce urmează, se bazează pe studierea celor peste 500 de morminte săpate în perioada 1959—1964¹, și pe datele furnizate de mormintele descoperite anterior, mai ales în timpul activității lui Grigore Tocilescu, când s-au săpat multe morminte la Tomis². Fără a pretinde că descoperirile de pînă acum din zona necropolelor tomitane au epuizat problemele ce s-ar putea ridica, socotim că varietatea tipurilor întilnite, chiar în stadiul actual al investigațiilor, este destul de concludentă pentru întregirea aspectului de ansamblu asupra cetății vest-pontice. Dacă la tipurile cunoscute pînă acum se adaugă construcțiile mortuare cu caracter monumental, distruse încă în plină antichitate, în vremuri de mari frământări observăm că în cele șase secole de epocă romană o gamă variată de morminte a îmbrăcat cîmpul lui Charon. Dacă socotim că această varietate, constatată de noi astăzi, era mult îmbogățită și diversificată prin mormintele expuse la suprafața solului și prin monumentele care marceau mormintele îngropate (altare, stele, conuri de pin etc.), putem întregi, chiar și numai ipotetic, aspectul zonei rezervată celor ce nu mai erau vii. Pentru un oraș de proporțiile Tomisului, această varietate este explicabilă datorită tradițiilor grecești și elenistice, puternic arborate în rîndul tomitanilor, precum și componenței populației și influențelor orientale în penetrația culturii materiale în epoca romană³. Varietatea formelor de morminte se îmbogățeste mai ales în epoca romană, atît datorită posibilității de diversificare mult mai mare prin practicarea înhumației, care se generalizează în

¹ Mormintele descoperite în această perioadă au fost săpate de autorul acestui studiu. Fără acordul lui, cele grecești și elenistice au fost publicate de M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, din păcate au foarte multe greșeli (vezi, SCIV, 19, 1968, I, p. 42, nota 7), ceea ce ne obligă la o republicare cît mai urgentă.

² Dintre mormintele săpate în timpul activității lui Gr. Tocilescu majoritatea au rămas inedite, sub formă de referate, rapoarte sau simple însemnări datorate colaboratorilor săi. Pentru aceasta vezi: Gr. Tocilescu, *Săpături arheologice în Dobrogea*, I—II, Biblioteca Academiei, Ms. Rom. 5131, 5132; P. Polonic, Biblioteca Academiei, Manuscrise, *Arhiva personală*, I, ms. 8, caiet 9.

³ Vezi mai departe p. 66.

această epocă, cit și datorită înfloririi maxime pe care o atinge Tomisul cînd ajunge capitala cetăților vest-pontice. Așa se explică de ce unele construcții funerare mai mari din epoca elenistică, întîlnite în alte orașe pontice⁴, nu s-au descoperit la Tomis. De aceea, pe baza modului cum s-au succedat descoperirile de pînă acum, socotim că în privința tipurilor de morminte, descoperirile viitoare nu vor mai aduce multe elemente noi, ci numai vor întregi numeric, iar uneori și cronologic, tipurile deja cunoscute. Astfel, la tipurile de morminte pe care le vom enumera în cele ce urmează, descoperirile viitoare nu vor schimba tipologia stabilită de noi, ci vor face mai ales adăugiri spre îmbogățirea celor schițate acum pentru prima dată într-o formă mai completă.

În cadrul clasificării mormintelor am ținut seama în primul rînd de ritul funerar, enumerînd tipuri de morminte întîlnite la Tomis în cadrul fiecărui rit. Am început cu mormintele de incinerare, datorită practicării acestui rit pe o scară mai mare la începutul epocii romane, deși tipologic nu prezintă varietatea pe care o au mormintele de înhumare. În prezentarea mormintelor de înhumare nu am respectat totdeauna ordinea cronologică, deoarece ar fi îngreunat foarte mult expunerea evolutivă a diferitelor forme și variante. Am preferat criteriul tipologic, cu evoluția formelor de morminte de la simplu spre complex, iar în cadrul fiecărui grup sau subgrup, după partea descriptivă, am făcut unele precizări de ordin cronologic.

INCINERAȚIA

Din totalitatea mormintelor cercetate, cele de incinerare sînt în număr foarte mic, majoritatea acestora datînd din epoca greacă și elenistică. Dintre mormintele de incinerare din epoca romană cele mai multe sînt din secolul I e. n., cînd incinerarea era încă ritul preferat al tomitanilor. În secolul al II-lea ele sînt din ce în ce mai rare, iar apoi în secolul al III-lea e. n., chiar și în prima jumătate, apar cu totul accidental. Din toate cercetările făcute pînă acum, cunoaștem numai trei morminte de incinerare din prima jumătate a secolului al III-lea e. n., dintre care cel mai tîrziu mormînt de incinerare din Tomis este datat spre mijlocul secolului al III-lea, pe baza inventarului funerar și a monedelor de la Caracalla, Geta și Gordian. În cadrul incinerării este practică în continuare arderea pe loc, la fel ca în perioada greacă și elenistică, cu o oarecare schimbare numai în forma și dimensiunile gropii. Datorită construirii orașului Constanța peste întreaga zonă a mormintelor, lucrările edilitare au distrus multe morminte și monumente care ar fi putut să ne precizeze natura și tipul unor morminte. Astfel, în stadiul actual al cercetărilor, în urma nivelărilor de teren, stratigrafic nu mai putem distinge mormintele de incinerare plane de cele ce erau adăpostite sub tumuli, cu toate că după tipul de groapă și după situarea lor topografică unele erau, cu certitudine, tumulare. Ne referim, în primul rînd, la cele plasate la distanțe mai mari unele de altele și mai departe de

⁴ Pentru Callatis : C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Mangalia*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 451—452; C. Preda, *Una nuova tomba a volta scoperta presso Mangalia*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 157—172. În Bulgaria : la Varna, *Izvestiia Institut*, VI, 1930—1931, p. 68, 78 ; la Nesebar, *Izvestiia Institut*, XIX, 1955, p. 133—146.

zidurile vechiului oraș, într-o zonă în care la sfârșitul secolului trecut se mai observau drumurile antice străjuite de tumuli⁵. De asemenea, sînt cunoscute morminte de incinerare în zona adiacentă zidului de apărare sau chiar în interiorul Tomisului, într-o zonă care era extramurană în secolul I e.n.; între aceste morminte au fost descoperite unele foarte apropiate și contemporane, mărturie un inventar funerar unitar, peste care ar fi fost imposibilă ridicarea de tumuli. Trebuie admisă existența în aceeași epocă a două necropole de incinerare, una plană și una tumulară, sau dacă nu necropole distincte, existența absolută a celor două tipuri de morminte de incinerare în aceeași necropolă. Fără a căuta să separăm mormintele plane de cele tumulare, în cele ce urmează vom enumera tipurile de morminte de incinerare întîlnite la Tomis în epoca romană, referindu-ne numai la forma gropii și la felul în care erau depuse ofrandele⁶.

Tipul I. Groapă ovală și ușor albiată. Groapa este puțin adîncită, pereții laterali mult evazați spre nivelul antic de călcare. Fundul gropii, aproape plat, cu o ușoară înclinare spre axul longitudinal, are săpat pe mijloc șanțul pentru tirajul focului. Dimensiunile gropii la începutul perioadei romane sînt mult mai mari (ajung pînă la 3,00 × 2,00 m), ca apoi, spre sfârșitul secolului I e. n. și mai ales în secolul al II-lea e. n. și începutul secolului al III-lea e.n., să se observe o tendință accentuată de diminuare, ceea ce atrage după sine micșorarea rugului. Fenomenul de restrîngere a suprafeței de ardere este general pentru toate tipurile de morminte de incinerare pe care le întîlnim în epoca romană, în secolele II—III e.n.

Se disting două variante, după felul de depunere a ofrandelor :

1. Casete de țigle pentru protecția ofrandelor (fig. 1/1) : după consumarea focului, oasele calcinate, cărbunii și cenușa, obiectele care au fost trecute prin foc (*ofranda incinerării*), precum și cele depuse după incinerarea mortului (*ofranda înhumării*) sînt strînse în șanțul de tiraj și protejate printr-o casetă făcută din țigle. La această variantă de mormînt, oasele calcinate, de multe ori sînt strînse cu mare grijă de pe toată suprafața vetrei de ardere. Atît tipul de groapă cît și caseta sînt întîlnite încă din perioada elenistică, astfel că acest tip continuă o formă uzuală mai veche.

2. Ofrande depuse fără protecție de țigle (fig. 1/2) : obiectele din cele două ofrande, precum și oasele calcinate, cărbunii și cenușa sînt strînse în mijlocul sau la una din marginile gropii, tot în șanțul de tiraj, fără a fi acoperite cu o casetă de țigle. În acest caz, de multe ori oasele calcinate, cărbunii și cenușa nu sînt strînse cu prea multă grijă în șanțul de tiraj, rămînd pe restul vetrei oase calcinate și uneori chiar obiecte din ofranda incinerării. Această variantă, la fel ca precedentă, se întîlnește încă din perioada elenistică și continuă în epoca romană, mai mult în secolul I și mai rar în secolele II—III e.n. Într-un singur mormînt din această variantă, datat în secolul I e.n., am întîlnit două șanțuri de tiraj dispuse în cruce⁷.

⁵ P. Polonic, *Ruinele orașului Tomis (Constanța)*, Biblioteca Academiei, Manuscrise, *Arhiva personală*, I, ms. 8, caiet 9, f. 56—58 și harta.

⁶ Pentru trecerea de la incinerare la înhumare la Tomis : V. Barbu, *L'incinération et l'inhumation à l'époque romaine à Tomis*, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapesta, 1968, p. 372—376.

⁷ Cu două șanțuri dispuse în cruce s-a întîlnit și la Histria : P. Alexandrescu, *Necropola tumulară*, în *Histria*, II, 1966, tipul JA a IV, datat secolele I—II e. n., p. 197—199, 206—208, 253.

Tipul II. Groapă dreptunghiulară mult adâncită. De la nivelul antic de călcare groapa este săpată adînc, (uneori pînă la 1,50 m), cu pereții aproape verticali, cu o ușoară evazare spre exterior (dimensiuni maxime : 2,80 × 2,00 m). Pe mijlocul gropii, un șanț longitudinal pentru tirajul

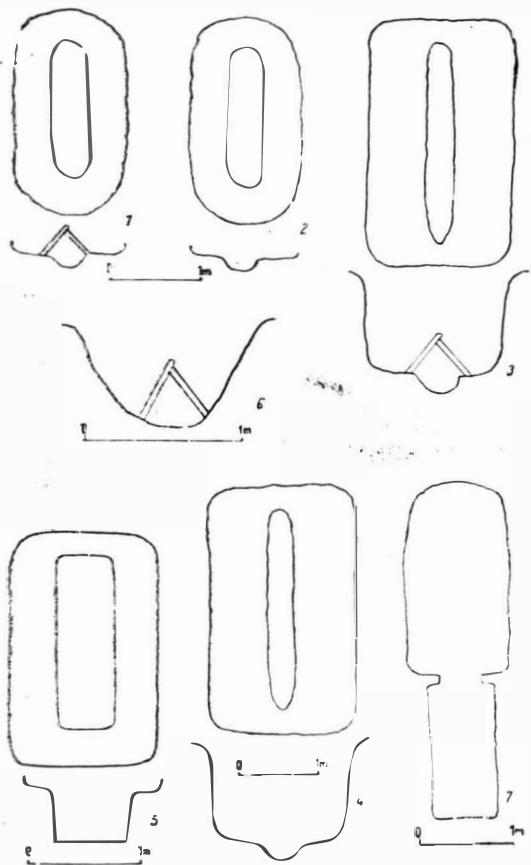

Fig. 1. — Tomis. 1, mormînt de incinerare: groapă ovală și ușor adîncită, ofrandele protejate printr-o casetă din țigle (Tipul I₁); 2, mormînt de incinerare: groapă ovală și ușor adîncită, ofrandele depuse fără protecție de țigle (Tipul I₂); 3, mormînt de incinerare: groapă dreptunghiulară mult adîncită, ofrandele protejate printr-o casetă din țigle (Tipul II₁); 4, mormînt de incinerare: groapă dreptunghiulară mult adîncită, ofrandele depuse fără protecție de țigle (Tipul II₂); 5, Mormînt de incinerare: groapă, „în trepte” (Tipul III); 6, mormînt de incinerare: groapă ovală, mult adîncită (Tipul IV); 7, mormînt de înmușcare: în firidă cu o singură încăpere (Tipul VIII₁).

focului, uneori mai adînc decît în celelalte cazuri. Focul puternic, din timpul cremațiunii a ars pînă la roșu pămîntul peretilor și ai vetrei; acest tip este documentat în tot secolul I e.n. și în prima jumătate a secolului al II-lea e.n. Se disting ca și la tipul I, două variante:

1. Casete de țigle pentru protecția ofrandelor (fig. 1/3).

2. Ofrande depuse fără protecția de țigle (fig. 1/4): în acest caz s-au întîlnit cîteva mormînte din secolul I e.n. cu inventar bogat, uneori din zeci de obiecte, provenite din ambele ofrande.

Tipul III. Mormînt în trepte (fig. 1/5). Este format dintr-o groapă dreptunghiulară, cu dimensiunile unei gropi obișnuite de mormînt (1,80 × 0,70 m), numai că în partea superioară este lărgită, formînd platforma unei gropi mai mari cu marginile ușor ovale. Groapa dreptunghiulară din partea inferioară, folosită totodată și ca șanț de tiraj, este mormîntul

propriu-zis în care se găsesc toate resturile osteologice de după incinerare. De astă dată oasele nu mai sînt strînse în mijlocul sau într-o parte a gropii, cum le găsim la majoritatea mormintelor din epocile anterioare sau contemporane cu acest tip de mormînt, ci rămîn nederanjate în gropa dreptunghiulară. Arderea nu mai este atît de puternică și de lungă durată ca la mormintele anterioare, dovadă pereții care nu mai sînt intens înroșiți de foc, și oasele care sînt mult mai slab calcinate.

Acest tip de mormînt, întîlnit de pe la sfîrșitul secolului I e.n. și în tot secolul al II-lea e.n., este atestat cam pentru aceeași perioadă pe teritoriul Dobrogei la Histria, Callatis și Noviodunum, ca și în Bulgaria ⁸.

Tipul IV. Groapă adîncă, pereții mult înclinați (fig. 1/6). Pereții, mai ales cei longitudinali, sînt mult înclinați, încît planurile lor se întîlnesc într-un unghi ascuțit, astfel că de astă dată vatra nu mai are o suprafață distinctă de cea a pereților. În interior, în mijlocul gropii, o casetă din țigle pentru protecția obiectelor din inventarul funerar. Acest tip de mormînt este întîlnit foarte rar și numai în secolul al II-lea e.n.

INHUMAȚIA

Din totalitatea mormintelor descoperite, cele de înhumație, după cum am arătat mai sus, constituie majoritatea. Plasate pe o arie foarte mare în jurul Tomisului, de la faleza de nord-est pînă la cea de sud-est, ele se depărtează mult spre nord, spre nord-vest și spre sud, de-a lungul drumurilor antice principale care porneau de la Tomis ⁹. Pe aceste direcții, punctele îndepărtate le constituiau mormintele din lespezi de calcar, sarcofagele și construcțiile mari funerare, tipuri de morminte care ar fi putut fi tumulare sau expuse de-a lungul drumurilor. În afara acestei remarci, între tipurile de morminte, cu datele oferite de inventarele funerare și dispunerea lor topografică, nu s-au surprins elemente principale care să ducă la unele diversificări etnice sau la alte eventuale concluzii.

Tipul V. Mormînt simplu fără sicriu. Este forma cea mai simplă — de înhumare, mortul depus direct pe fundul gropii rectangulare, fără sicriu și fără alt mijloc de protecție a corpului. De cele mai multe ori, aceste morminte sînt fără inventar, încît precizările de datare sînt numai de ordin stratigrafic. Se întîlnesc în toată epoca romană, dar mai ales în ultimele secole de existență a Tomisului, cînd în unele locuri suprapun morminte din secolele III-IV e.n.

⁸ Pentru Histria : P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 255, tipul JA a VI, datat a doua jumătate a secolului I e. n. ; pentru Callatis : C. Preda, *Découvertes récentes dans la nécropole tumulaire du début de l'époque romaine à Callatis*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 234—235, datat mijlocul secolului al II-lea e. n. ; pentru Noviodunum ; Expectatus Bujur și G. Simion, *Săpături de salvare din cimitirul roman de la Isaccea*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 393, datate sfîrșitul secolului I și prima jumătate a secolului al II-lea e. n. ; pentru Bulgaria vezi referiri în lucrările citate la această notă.

⁹ P. Polonic, *loc. cit.* ; două dintre drumurile localizate de P. Polonic au putut fi determinate și pe bază de morminte : V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitaines*, *StCl*, III, 1961, p. 205—207.

Tipul VI. Mormînt simplu în sicriu de lemn. În groapa rectangulară mortul depus cu sicriu de lemn. După forma și felul în care e lucrat sicriul se disting variantele :

1. Sicriu cu capacul plan.
2. Sicriu cu capacul în pantă dublă.
3. Sicriu de lemn cu colțare din tablă de bronz ornamentat cu aplice de bronz și prins în cuie mari de fier.

Primele două variante pot avea scîndurile prinse în cuie mari de fier sau în cuie lucrate din lemn. În primul caz, în afara cuielor mari care prindeau scîndurile se mai foloseau uneori, cuie mici cu măciulia mare, numai în scop ornamental.

Acesta este tipul cel mai frecvent de mormînt întîlnit pe parcursul celor șase secole de existență romană, continuînd de fapt o formă mai veche, folosită din plin în epoca elenistică, mai ales la înhumarea copiilor. În interiorul sicriului, la cap sau la picioare, pînă în secolul al IV-lea e.n., sînt așezate obiectele din inventarul funerar, care de cele mai multe ori era sărăcăcios.

Tipul VII. Mormînt în țigle. În groapa dreptunghiulară, peste mort, se face o casetă de protecție din țigle dispuse în pantă dublă, ca acoperișul unei case; țiglele sînt așezate pe mai multe rînduri, uneori alături de țigle fiind folosite și cărămizi. Sistemul este mai vechi și se întîlnește la Tomis încă din epoca elenistică la mormintele de incinerare, pentru protecția inventarului funerar. În epoca romană, mormîntul în țigle apare mai tîrziu, mai ales începînd din secolul al IV-lea e.n. și continuă pînă în secolul al VI-lea e.n.¹⁰. Datarea este mult îngreunată de lipsa inventarului funerar din majoritatea mormintelor de acest tip, uneori singurele precizări pentru limitarea lor în timp fiind oferite de observații stratigrafice. În cîteva sectoare cu multe morminte de acest gen, toate erau orientate est-vest, cu capul la vest, ceea ce, dată fiind și epoca tîrzie din care făceau parte (secolele V-VI e.n.), ne-a determinat să plasăm o mare parte dintre ele în epoca creștină. Ele se întîlnesc în contexte arheologice similare cu mormintele tîrzii din cadrul tipului V, de multe ori alternînd cu ele în același sector din necropolă.

În cadrul acestui tip de mormînt se disting variantele :

1. Casetă din țigle fără sicriu. Mortul depus direct în groapă, fără sicriu, țiglele suplinind totodată scîndurile sicriului. În acest caz, uneori, în locul casetei cu pantă dublă apar țigle așezate orizontal pe unul sau două rînduri suprapuse; cîteodată, cînd țiglele fac un acoperiș orizontal, ele se sprijină pe o bordură-prag săpată în pereții gropii la cîteva centimetri deasupra nivelului de zacere.

2. Casetă din țigle, cu sicriu : Mortul depus în groapă cu sicriu de lemn peste care s-a făcut apoi o casetă de protecție din țigle.

¹⁰ Cam în aceeași epocă, acest tip se întîlnește și la alte așezări din Dobrogea și din alte părți ale imperiului : Aurelian Petre, *Săpături de la Piatra Frecăței*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 565; Bøtz-Kenner, *Die römischen Limes in Österreich*, p. 97 (Carnuntum); G. I. Kazarov, în *Izvestiia-Société*, II, 1912, p. 186—189, necropolă creștină din secolele V—VI e. n.; Lilly B. Ghali-Kahil, *Nécropoles thassiennes*, în *BCH*, 1954, p. 227 și fig. 4; André van Dorselaer, *Les nécropoles d'époque romaine en Gaule Septentrionale*, în *Dissertationes Archaeologicae Gandenses*, X, Brugge, 1967, p. 150—151.

Tipul VIII. Mormînt în firidă. Poate fi socotit ca o variantă a celor în groapă simplă (tipul V și VI), pentru că din groapa inițială, transformată acum într-un puț de acces, la unul din capetele înguste și numai foarte rar pe o latură lungă, se sapă boltit o nișă în care se face înhumarea propriu-zisă. După introducerea mortului se astupă de cele mai multe ori gura de la intrarea în nișă cu plăci de acoperiș, cărămizi mari sau cu lespezi de piatră, folosind uneori ca piatră monumente funerare mai vechi¹¹. Acest tip de mormînt, întilnit la Tomis pentru prima dată în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.¹², este foarte răspîndit în secolul al IV-lea e.n. și se întilnește în continuare în secolul al V-lea e.n. După forma nișei și după felul de înhumare, în cadrul acestui tip se disting variantele :

1. Firidă mică, mortul fără sicriu (fig. 1/7).
2. Firidă mică, mortul cu sicriu.

Aceste două forme apar încă din perioada de început a acestui tip (a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.) și continuă pînă în perioada tîrzie, alături de celelalte variante. Firida este îngustă, apropiată de dimensiunile unei gropi simple obișnuite, astfel încît să încapă un mort cu sau fără sicriu (dimensiuni : 2,20 × 0,95 × 0,90 m). Unele dintre aceste morminte, mai ales cele din varianta a doua, au uneori un inventar bogat, depus în interiorul sicriului sau în afara lui, dar în firidă.

3. Firidă mare pentru mai mulți morți. Sînt morminte cu firida mult mărită față de primele două variante (dimensiuni : 2,40 × 2,00 × 1,20 m), încît este folosită ca un adevărat mormînt de familie, în care, rînd pe rînd, sînt înhumați mai mulți, uneori chiar cinci-opt morți. Înhumarea se făcea cu sau fără sicriu de lemn, astfel că în același mormînt de acest fel întilnim practicate ambele forme. Această variantă începe să fie folosită din secolul al IV-lea și se întilnește și în următorul secol.

4. Mormînt cu mai multe încăperi-firide dispuse în cruce (fig. 2). Este o variantă mult evoluată a celor de mai sus : din puțul de acces, printr-o intrare îngustă se ajunge într-o încăpere, care are pe fiecare latură săpată intrarea spre cîte o nișă de dimensiuni variabile. Camera centrală cu cele trei încăperi adiacente și cu puțul de acces formează o cruce, ceea ce, împreună cu alte elemente, a făcut pe descoperitor să le considere creștine¹³. În interior, ca și la cele din varianta a treia, morții erau depuși în sicriu de lemn sau direct pe podeaua de loess fără nici un inventar. Mențiunile mai vechi ale lui Grigore Tocilescu și R. Netzhammer despre „Hecatombe cu mai multe schelete”¹⁴ sau despre morminte comune săpate în loess¹⁵, descoperite la Tomis, poate la asemenea morminte se referă, dacă ne gîndim că alte tipuri comparabile cu cele semnalate de ei nu s-au mai aflat între timp.

5. Morminte în nișă și cu amfore cilindrice în puțul de acces. La multe morminte în firidă (variantele 1—4), în timpul secolului al IV-lea

¹¹ La un mormînt din secolul al III-lea e. n., alături de cărămizi și piatră nefasonată, au fost folosite fragmente dintr-o stelă funerară ; vezi V. Barbu, *Monumenti funerari con iscrizioni rinvenuti a Tomis, Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 565—566, nr. 5.

¹² Cel mai timpuriu mormînt datat cu monede Aurelian și Probus : V. Barbu în *St.Cl.*, III, 1961, p. 213, Critérium A—VIII, M 38, fig. 11—15.

¹³ *Ibidem*, p. 208—209, fig. 4.

¹⁴ Gr. Tocilescu, *Săpături arheologice în Dobrogea, I*, ms. rom. 5131, f. 224 ; I. Ghi-bănescu, în *ACMI*, 1915, p. 117.

¹⁵ R. Netzhammer, *Die christlichen Allertümer der Dobrudscha*, București, 1918, p. 89.

sint depuse în puțul de acces fie întregi, fie fragmentare, amfore cilindrice (I. 1,00—1,20 m), cu gîtul scurt și cu fundul ușor ascuțit. În unele cazuri fragmente din aceste amfore umpleau puțul de acces pînă aproape de nivelul de călcare antic, iar în alte locuri, la gura mormîntului sau în puțul de acces se găsesc cîteva așezate întregi sau sparte. Uneori lingă cele întregi sint aruncate fragmente din altele sparte în timpul înhumării și din care în puțul de acces s-au aruncat numai o parte din cioburi. Acest tip de amforă a fost întilnit în Dobrogea, pînă acum, numai în necropolele tomitane¹⁶.

Sistemul de înmormîntare în încăperi subterane este frecvent în Siria și n-ar fi exclusă o influență asupra mormintelor tomitane, mai ales că în Siria ele sint întilnite încă dintr-o epocă mai veche¹⁷, iar legăturile care au existat între Tomis și orașele siriene ar face posibilă această penetrație. Chiar dacă mormintele din Siria au camere subterane săpate în stîncă,

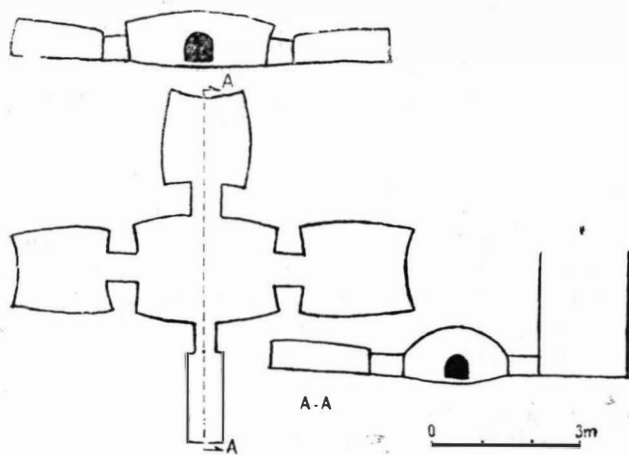

Fig. 2. — Tomis. Mormînt de înhumare: în firidă cu mai multe încăperi dispuse în cruce (Tipul VIII₄).

similitudinea nu trebuie exclusă, pentru că diferența este creată de natura solului și nicidecum de forma mormîntului. Natura solului a fost cea care a permis și evoluția mai pronunțată a mormintelor siriene, unde de la mici nișe subterane s-a ajuns la morminte cu mai multe încăperi mari, adevărate hypogee¹⁸. Solul de loess de la Tomis n-a permis evoluția și extinderea acestui tip de mormînt spre mari edificii subterane cu mai multe încăperi, dar tendința se observă la cele cu o încăpere mare în care sint înhumați

¹⁶ Amfore asemănătoare mai sint întilnite și în alte părți ale Imperiului roman, uneori folosite tot ritual, dar în chip cu totul diferit, în necropole de aceeași epocă. Vezi. V. Grace, *Amphoras and the ancient Wine Trade*, 1961, fig. 37; Fernand Benoit, *Nouvelles épaves de Provence*, în *Gallia*, XX, 1962, p. 157—159, fig. 24—25; J. Serra Vilaro, *Sépulcros y atandes de la necropolis de San Fructuoso, Ampurias*, VI, 1944, p. 201—203, fig. 22—23; M. Almagro, *Las necropolis de Ampurias*, II, 1955, p. 299—305, fig. 271.

¹⁷ K. Michalowski, *Fouilles polonaises à Palmyre*, în *Annales Archéologiques Syriennes*, XI—XII, 1961—1962, p. 75—81, datate mijlocul secolului I e. n.; Du Mesnil du Buisson, *Une campagne de fouilles à Khan Sheikhouin*, în *Syria*, XIII, 1932, p. 187, un mormînt de epocă creștină.

¹⁸ R. Amy și H. Seyrig, *Recherches dans la nécropole de Palmyre*, în *Syria*, XVII, 1936, p. 229—258; Albert Gabriel, *Recherches archéologiques à Palmyre*, în *Syria*, VII, 1926, p. 90—92.

mai mulți morți și, în special, la mormintele cu mai multe încăperi dispuse în cruce.

Tipul IX. Mormînt construit din cărămidă (fig. 3). Din datele pe care le posedăm pînă acum s-a descoperit un singur mormînt de acest gen. Este un mormînt de mici dimensiuni (interiorul $1,75 \times 0,51$ m), pentru un singur mort, zidit din cărămizi dreptunghiulare ($0,28 \times 0,14 \times 0,04$ m) legate cu pămînt și acoperit cu cărămizi mari ($0,56 \times 0,56 \times 0,06$ m). În interior, mortul introdus într-un sicriu de lemn, prins în cuie mari de fier. Prin inventarul funerar, acest mormînt poate fi datat în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Interesant este faptul că într-o necropolă de proporțiile celei tomitane, chiar în stadiul de azi al investigațiilor, nu sînt cunoscute mai multe morminte de acest gen. Dacă în alte așezări absența este explicabilă prin lipsa de cărămizi, acest lucru nu poate fi luat în considerație la Tomis unde cărămida, în epoca romană, a fost permanent un material frecvent în construcții. Dacă ne gîndim că mormintele în cutii mici, zidite din cărămidă sînt des întîlnite în Dacia¹⁹ și uneori chiar și în unele așezări din Dobrogea²⁰, ar trebui să căutăm cauzele slabei folosiri a acestui tip la Tomis în elemente de alt ordin. Ținînd seama că în epoca romană Tomisu continuă să fie din plin sub influența provinciilor orientale mai mult decît a celor din Occident, credem că în aceasta subzistă slaba prezență a acestui tip de mormînt la Tomis, cu toate că aici condițiile materiale pentru confecționarea cărămizilor erau cu totul altele decît în Orient.

Tipul X. Morminte din lespezi de calcar cu o singură încăpere. Sînt camere mici (interior : L. 2,30 m, Lăț. 1,70 m, Î. 1,40 m), paralelipipedice, construite din lespezi mari de calcar cochilifer, întîlnit din abundență în jurul Tomisului. Fiecare perete al încăperii este format, de cele mai multe ori, dintr-o singură lespede; cîteodată, ele sînt înădite în partea inferioară,

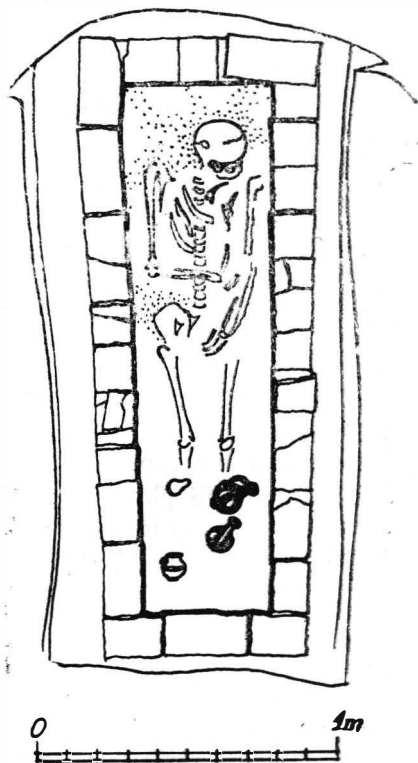

Fig. 3 — Tomis. Mormînt de Inhumatie: construit din cărămidă (Tipul IX).

¹⁹ O. Floca, *Sistemele de înmormîntare din Dacia superioară romană*, în *Sargetia*, II, 1941, p. 32—54; M. Năcrea și D. Protase, *Șantierul Alba Iulia și împrejurimi*, în *Materiale*, V, 1959, p. 439.

²⁰ La Ostrov, vezi, A. Rădulescu, *Elmi bronziei di Ostrov*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963 p. 535; la Horia (jud. Tulcea), inedit.

pentru a se obține o înălțime mai mare în interior, și numai rareori laturile lungi sînt alcătuite din îmbinarea a două lespezi. Podeaua încăperii este făcută din loess bătătorit, uneori amestecat cu bucăți de cioplitură de piatră sau cu mortar de var (în cazul celor tencuite în interior). Un singur mormînt din totalul celor cercetate pînă acum avea podeaua pardosită cu cărămizi pătrate, legate între ele cu mortar. Pentru a preîntîmpina pătrunderea pămîntului în mormînt, muchiile erau uneori rostuite cu mortar, iar altelei interiorul era complet tencuit; în cazul din urmă, pe telcuiala netezită cu var simplu erau pictate diferite motive legate în general de credințele eschatologice. La Tomis sînt cunoscute cîteva morminte pictate, unele provenind din săpături mai vechi²¹, iar altele descoperite în ultimii ani; dintre acestea unul singur, cercetat în 1964, se păstrează în întregime²². Mormintele din această categorie erau construite în gropi, iar apoi, peste ele, se ridicau tumulii. În săpăturile făcute de noi, cu toate că s-au descoperit multe morminte de acest fel, n-am surprins stratigrafic niciodată mantaua tumulilor, datorită nivelărilor repetate care s-au făcut cu ocazia construirii orașului Constanța. Cunoaștem morminte din lespezi de piatră, descoperite la începutul secolului nostru, în urma nivelării unor tumuli²³, într-un sector în care în ultimii ani au fost săpate mai multe morminte de acest tip, sector prin care, după însemnările făcute la sfîrșitul secolului al XIX-lea, treceau două drumuri antice mărginite de movile²⁴.

Într-un asemenea mormînt puteau fi înhumați mai mulți morți, cu sau fără sicriu de lemn, mormîntul fiind într-un fel, un „cavou” de familie.

După felul cum au acoperișul și după modul de introducere a mor-tului în interior, mormintele în lespezi se subdivid în următoarele variante:

1. Cu acoperiș plan și cu „fereastră” (fig. 4). Acoperișul este format din două și, mai rar, din trei lespezi sprijinite pe cele verticale, care formau cutia mormîntului. Marginile lespezilor orizontale depășesc linia celor verticale, formînd o streășină ca de casă. Pe una din laturile înguste ale încăperii era săpată „fereastra” prin care erau introduși morții. Din exterior, ea era astupată fie cu o lespede cioplită special și care închidea etanș tot acest gol, fie cu un capac improvizat din diferite lespezi, iar mai rar, cu un zid care era mai degrabă o îngrămădire de bolovani și pămînt. Lespedea care astupa „fereastra”, pentru a fi mai ușor minuită, avea cîteodată în mijloc o verigă de fier prinsă prin plumbuire. Intrarea în mormintele cu „fereastră” era uneori mărginită de două lespezi așezate vertical, formînd un *dromos* în pantă care cobora de la nivelul solului la cel al mormîntului. Într-un singur caz am găsit *dromos*-ul mărginit de două ziduri de cărămidă legate cu pămînt și aceasta la mormîntul care avea și fundul podit cu cărămizi.

2. Cu acoperiș plan și fără „fereastră” (fig. 5). În acest caz, accesul în interiorul mormîntului se făcea prin deplasarea unei lespezi din acoperiș.

3. Cu acoperiș în pantă dublă și cu „fereastră” (fig. 6). Acoperișul este făcut din două lespezi smari așezate în două ape și sprijinite pe laturile

²¹ P. Polonic, *op. cit.*, f. 6—7, 73—74; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, ms. rom. 5132, f. 231; *ACMI*, 1914, p. 96—97, (*Raportul D-lui I. Ghibănescu (Constanța)*).

²² Expus în Muzeul de arheologie Constanța: sînt pictați șerpi și ramuri de măsline.

²³ P. Polonic, *op. cit.*, f. 69—72; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, ms. rom. 5131, f. 184—195.

²⁴ P. Polonic, *Arhiva personală. Harta, Ruinele orașului Tomis*.

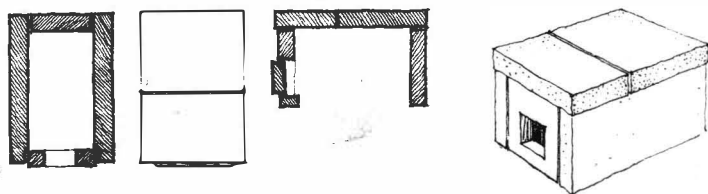

Fig. 4. — Tomis. Mormint de înmormântare: din lespezi de calcar, cu o singură încăpere, acoperiș plan și cu „fereastră” (Tipul X₁).

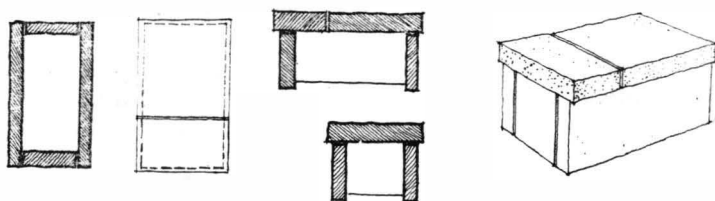

Fig. 5. — Tomis. Mormint de înmormântare: din lespezi de calcar, cu o singură încăpere, acoperiș plan și fără „fereastră” (Tipul X₂).

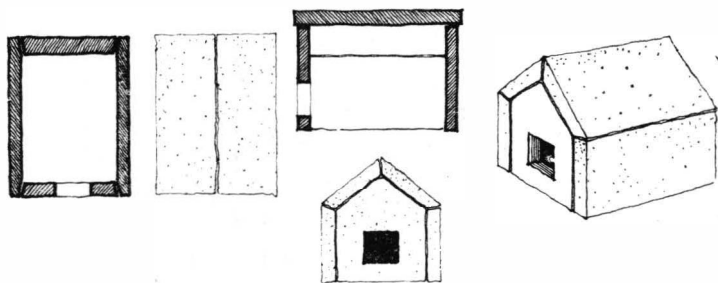

Fig. 6. — Tomis. Mormint de înmormântare: din lespezi de calcar, cu o singură încăpere, acoperiș în pantă dublă și cu „fereastră” (Tipul X₃).

înguste ale încăperii, care sînt tăiate cu partea superioară în formă de triunghi. Lespezile acoperișului, cîteodată pentru mai multă stabilitate, aveau muchiile laturilor lungi săpate cu rostul petrecut; același mod de îmbinare, cu rostul petrecut, era folosit uneori și pentru lespezile care formau pereții verticali.

4. Cu acoperiș în pantă dublă și fără „fereastră” (fig. 7). În acest caz, la fel ca la cele cu acoperișul plan și fără „fereastră”, accesul în interior se făcea prin deplasarea unei lespezi de acoperiș.

Mormintele din lespezi, datorită materialului care se găsea din abundență prin împrejurimi, deși mai costisitor decît al celor descrise anterior, sînt destul de frecvente în epoca romană, înregistrîndu-se numai în cercetările făcute în perioada 1959—1964, un număr de 45 de morminte de acest fel. Majoritatea acestor morminte au fost jefuite în antichitate sau în vremurile moderne. Pe baza inventarelor funerare, uneori chiar și în cele

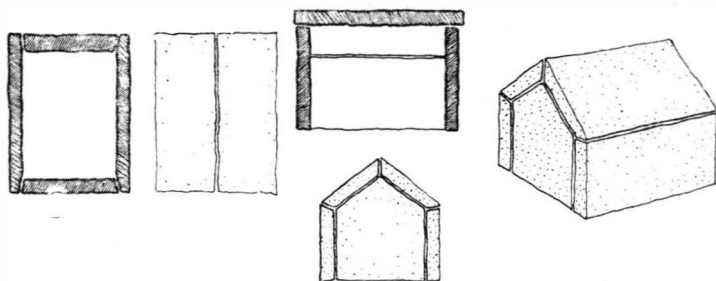

Fig. 7. — Tomis. Mormint de inhumatie: din lespezi de calcar, cu o singură încăpere, acoperiș in pantă dublă și fără „fereastră” (Tipul X₄).

jefuite am mai găsit destule obiecte pentru a le data, în marea lor majoritate sînt din secolele III-IV e.n.; rareori însă în mormintele descoperite pînă acum, unele obiecte din inventarul funerar ar putea indica o dată mai timpurie.

Tipul XI. Mormint din lespezi de calcar cu două încăperi (fig. 8). Este o formă ceva mai evoluată a tipului precedent, construit în întregime din plăci mari de calcar, dar cu un vestibul prea mic pentru a se înhuma în el, încît, făcut mai mult simbolic, ar fi înlocuit camerele în care se întilneau rudele celor morți în anumite zile²⁵. Un astfel de mormint s-a întilnit o singură dată la Tomis, în săpături mai vechi²⁶, cu acoperișul vestibulului plan, iar al camerei mortuare în pantă dublă. Accesul din vestibul în ca-

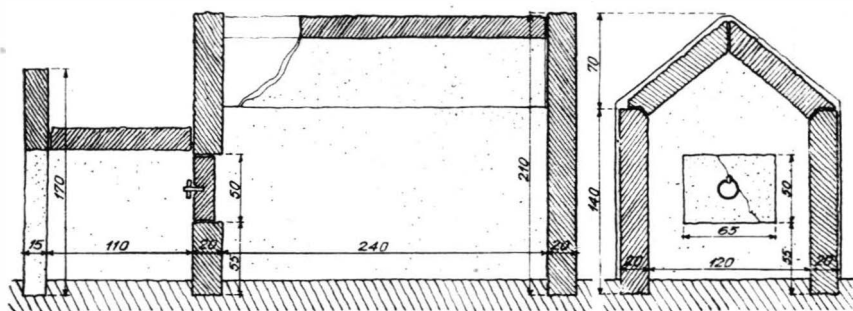

Fig. 8. — Tomis. Mormint de inhumatie: din lespezi de calcar cu două încăperi (Tipul XI). Reprodus după manuscrisul lui Gr. Tocilescu.

mera propriu-zisă se făcea printr-o „fereastră” (0,65 × 0,50 m) astupată cu o lespede cu inel de fier la mijloc. Interiorul ambelor încăperi avea pe pereți tencuială „cu mortar alb, un fel de stuc, fără pictură”²⁷.

Tipul XII. Mormint cioplit dintr-un bloc de calcar. Într-un bloc de piatră s-a cioplit cutia unui mormint, cum ar fi arca unui sarcofag sau un uluc pentru adăpatul vitelor. Acoperișul este făcut din scînduri sau din

²⁵ Fr. Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1949, p. 35—38.

²⁶ Gr. Tocilescu. *op. cit.*, ms. rom. 5131, f. 183—187.

²⁷ *Ibidem*, f. 185.

lespezi de dimensiuni diferite, fără o îmbinare riguroasă între ele. Este întâlnit destul de rar în necropolele Tomisului, deși este frecvent în așezările rurale și chiar în cele urbane de pe *limes*-ul dunărean ²⁸, din Dacia ²⁹ și din multe provincii ale Imperiului roman ³⁰.

Tipul XIII. Sarcophage. Sînt alcătuite din cutie (*arca*) și capac (*operculum*), fiecare cioplită dintr-un singur bloc de calcar local sau din marmură. Dintre cele din marmură unele sînt cioplite la Tomis de meșteri locali, iar altele sînt importate, gata lucrate, din centre microasiatice. Dacă pentru unele edificii se justifica mai mult necesitatea lucrării pe locul de construcție a pieselor arhitectonice de marmură, explicîndu-se în acest fel importul marmurei brute, același lucru nu poate fi valabil întru totul pentru sculptura funerară și votivă care se dezvoltase în centre specializate într-un anumit gen, mai ales în Asia Mică, de unde negustorii au polarizat în tot Imperiul roman produsele lor finite ³¹.

Forma sarcofagelor descoperite la Tomis, lucrate în piatră sau în marmură, este unitară. Cutia paralelipipedică are chenare profilate pe marginea fiecărei fețe și numai rareori este ornamentată; pe latura anterioară lungă, inscripția (atunci cînd există) este scrisă în *tabula ansata*. Capacul, lucrat totdeauna în pantă dublă, are schițate de cele mai multe ori, pe toată suprafața, figle de acoperiș, iar la colțuri acrotere, simple sau ornamentate cu frunze de acant și palmete sau cu bustul defunctului ³²; în mijlocul frontonului apare de multe ori capul Meduzei sau o rozetă. Aceeași formă, dar neornamentată, o au sarcophagele mici pentru copii; unele dintre acestea, provenite din descoperiri întîmplătoare la care nu se cunoaște contextul arheologic în care au fost găsite, ar putea fi racle pentru păstrarea oaselor ³³. Pînă în prezent n-au fost descoperite la Tomis sarcophage cu *arca* ornamentată cu scene istorice sau mitologice, nici sarcophage creștine cu scene biblice și nici capace de sarcophage de altă formă decît cea amintită mai sus, deși în alte așezări din Dobrogea s-au găsit ³⁴.

Din Tomis sînt cunoscute multe sarcophage (majoritatea păstrate fragmentar) care dovedesc o largă folosire a lor în epoca romană, într-o perioadă cuprinsă de pe la mijlocul secolului al II-lea e.n. și pînă la începutul secolului al IV-lea e.n. Piesele cele mai bune și cele mai multe sînt din a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. și din prima jumătate a secolului al III-lea e.n., perioada care poate fi socotită de maximă înflorire pentru acest tip la Tomis.

²⁸ Descoperite în 1960 în apropiere de satul Dunăreni (înainte Mirleanu), jud. Constanța.

²⁹ O. Floca, *op. cit.*, p. 13—15, cu capac plan din una sau mai multe lespezi.

³⁰ Claude F. A. Schaffer, *Fouilles dans la nécropole sur la falaise nord de Minet-el-Beida*, în *Syria*, XIV, 1933, p. 95.

³¹ R. Turcan, *Origines et sens de l'inhumation à l'époque impériale*, în *RÉA*, LX, 1958, p. 334—335.

³² Em. Coliu, *Un sarcophage à symbole à Tomis*, în *Istros*, I, 1934, p. 96—101; V. Barbu, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 553—555, fig. 1, 3; idem, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 44, fig. 1, 3.

³³ Gr. Florescu, *Descoperiri arheologice în Constanța și monumente antice inedite din Muzeul regional al Dobrogei*, în *AnD*, XV, 1934, p. 115—118.

³⁴ În parcul arheologic din Constanța se află un capac de sarcofag, descoperit în comuna Dulgheru, jud. Constanța, pe care este sculptată o femeie șezînd întinsă.

Tipul XIV. Mormînt de cărămidă cu capac de sarcofag. Peste o cutie zidită din cărămidă, de dimensiunile unui sarcofag, este pus un capac de sarcofag, cioplit dintr-un singur bloc de piatră. Se cunoaște un singur exemplu de acest tip din descoperirile mai vechi. Acest mod hibrid de alcătuire a unui mormînt se întilnește și în Dacia, unde sînt chiar cutii zidite din cărămidă și capace dintr-un singur bloc de piatră cu acrotere la colțuri³⁵, iar în provinciile orientale, cutia săpată direct în stîncă și acoperită cu un capac de sarcofag³⁶. Fără a fi o treaptă intermediară în evoluția tipologică a celor două feluri de morminte, acest tip confirmă contemporaneitatea mormintelor din cărămidă și a sarcofagelor, atestată de altfel prin existența lor paralelă.

Tipul XV. Cavou cu o singură încăpere (fig. 9). Sînt construite din blocuri mari de piatră fasonată (dimensiuni : L. pînă la 2,20 m, Î. 0,52 — 0,60 m, Lăț. 0,46—0,70 m), legate cu mortar, iar interiorul tencuit. La toate cavourile descoperite, mortarul de tencuială era cu totul diferit de cel al zidăriei, formînd fie o tencuială în ștucatură, fie o tencuială netezită cu mortar bogat în var, ambele bune pentru frescă. La două dintre cele

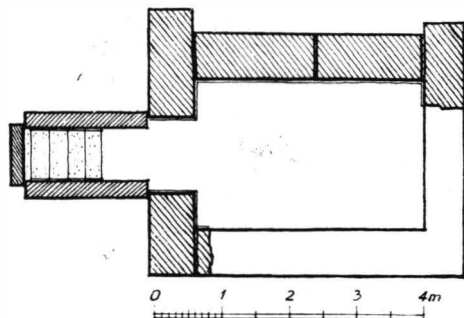

Fig. 9. — Tomis. Mormînt de înmumație: cavou cu o singură încăpere (Tipul XV).

patru cavouri cercetate, pe bucățile de tencuială desprinse de pe blocurile căzute se păstrau urme de frescă, mai ales linii și pete de vopsea fără a putea reconstitui subiectul frescelor; varietatea culorilor întilnite este singurul indiciu că motivele pictate ar fi fost complexe³⁷. Cavouri cu o singură încăpere au fost descoperite în două necropole diferite, toate din păcate distruse încă din antichitate, unele mai mult, altele mai puțin, încît nici unul nu păstrează în întregime părțile componente și nu oferă toate elementele detaliilor de construcție. Datele desprinse de la fiecare, dar mai ales de la unul care s-a păstrat mai bine — descoperit în 1964 pe faleza de sud a portului modern — au putut preciza unele elemente neîntilnite la celelalte. După felul cum sînt construite zidurile, dar mai ales după scara sau *dro-mos*-ul de acces, se vede clar că aceste morminte erau subterane. Dacă aveau sau nu tumuli ridicați peste ele, este greu de spus astăzi, cînd nivelările practicate în Constanța au înlăturat eventualii martori. Cert este că partea superioară era boltită, astfel rezista la presiunea pămîntului, chiar

³⁵ Descoperit cu ocazia lucrărilor de canalizare în parcul teatrului.

³⁶ P. Testini, *Archeologia Cristiana*, Roma, 1958, p. 298—302.

³⁷ La unul din cavouri s-au găsit urme de șase culori diferite.

dintr-un eventual tumul. Pardoseala era din lut galben bătătorit, din pietricele și așchii de cioplitură și mortar, sau din cărămizi pătrate legate cu mortar. În interiorul a două din cavourile cercetate s-au găsit fragmente din câte un sarcofag de calcar, lucrate cu destul de multă atenție. Într-unul dintre acestea, pe lângă fragmentele din sarcofag, se mai afla și soclul unei statuete de marmură cu o parte din tălpile picioarelor celui înfățișat.

Tipul de cavou cu o singură încăpere, construit din blocuri de talie și cu partea superioară boltită, este bine cunoscut și destul de frecvent în epoca romană; el continuă o tradiție mai veche, greacă și elenistică³⁸, de când este atestat în alte necropole din Dobrogea³⁹. Cele patru cavouri de la Tomis, inegal cunoscute prin datele oferite de săpătură și stadiul de conservare, au totuși elemente suficiente pentru a fi precizată contemporaneitatea lor. Despre epoca în care au fost construite și cât timp au fost folosite, pe baza obiectelor din inventarele funerare care s-au mai găsit, se poate afirma numai că erau încă folosite spre sfârșitul secolului al III-lea e.n. Ținând seama că o serie de obiecte din inventarele funerare sînt din secolele II și III, socotim secolul al III-lea e.n., pînă spre sfârșitul lui, data finală de folosire a acestor morminte, construite probabil, spre mijlocul secolului al II-lea e.n.

Tipul XVI. Cavou cu o singură încăpere și vestibul. Întrucîtva asemănător cu tipul XV, numai că intrarea este printr-un mic vestibul în care erau scările de coborîre spre camera propriu-zisă. Acest tip de mormînt a fost întîlnit de două ori pînă acum printre descoperirile mai vechi de la sfîrșitul secolului trecut.

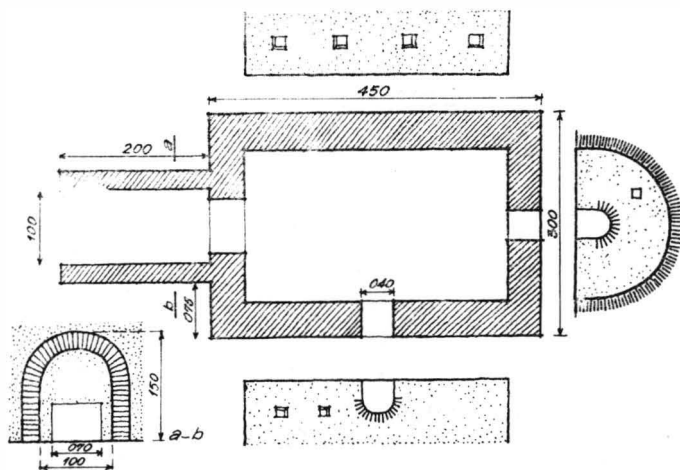

Fig. 10. — Tomis. Mormînt de înmuțare: cavou cu o singură încăpere și vestibul (Tipul XVI). Reprodus după manuscrisul lui Gr. Tocilescu și P. Polonic.

³⁸ Vassos Karageorghis, *Chronique des fouilles à Chypre en 1966*, BCH, 1967, I, p. 295—297, secolul al III-lea î. e. n.; G. Daux, *Chronique des fouilles 1964*, BCH, 1965, II, p. 826—827, elenistic.

³⁹ C. Preda, *Una nuova tomba a volta scoperta presso Mangalia-Callatis*, in *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 157—172.

susținute pe stâlpi rotunzi, tot de piatră. Atît pe mese, cît și sub ele erau îngrămădite foarte multe oase; după afirmațiile descoperitorului erau 80 de cranii. Datorită numărului mare de schelete depozitate în acest mormînt, el poate fi socotit un *ossuarium* care ar fi primul cunoscut la Tomis. Pentru datare, dintre obiectele găsite printre oase (pafta, mărgelile, monede), autorul menționează o singură monedă descifrată „care este de la Constantinus”⁴¹.

Tipul XVII. Cavou cu două încăperi și vestibul. Se cunosc două, descoperite în actuala piață din fața gării, unul la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ia altul în anul 1961. Din cauza unor similitudini, la începutul săpăturii, la cel descoperit mai recent, am fost tentați să credem că redescoperim pe cel înregistrat la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Pe parcursul săpăturii, detaliile constructive ne-au îndepărtat complet această presupuție. Ambele morminte au fost construite sub nivelul de călcare al solului antic, de la care se ajungea prin *dromos* și printr-o scară cu trepte de piatră.

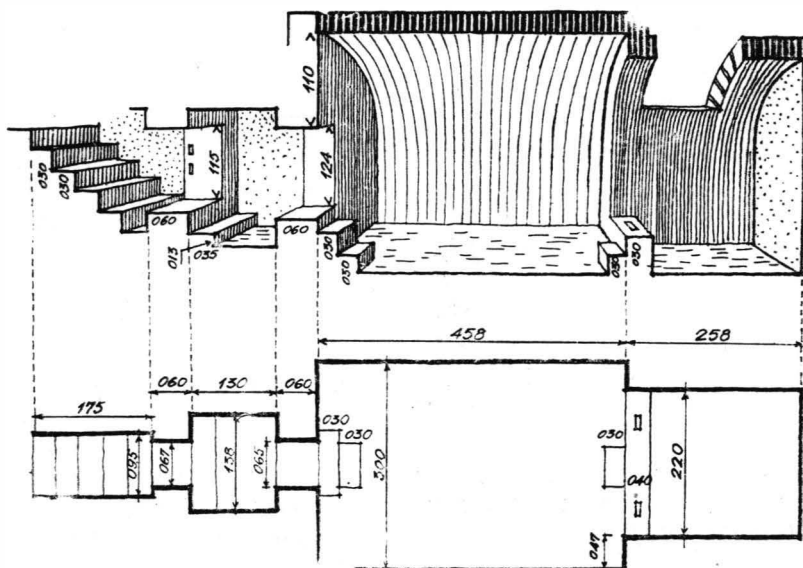

Fig. 12. — Tomis. Mormînt de înmuțare: cavou cu două încăperi și vestibul (Tipul XVII). Reprodus după Gr. Tocilescu.

Primul cavou, cel din descoperirile anterioare, era construit în întregime din cărămidă, ca și bolta ambelor încăperi (fig. 12). Pereții interiori erau vopsiți în roz, peste care apoi s-au făcut dungi verticale roșii și albastre. Zidul despărțitor între cele două camere, lucrat din piatră fasonată, avea încastrate în el plăci de calcar cu basoreliefuli reîntrebuințate, înfățișînd scene mitologice și ornamente florale, care au fost diferit interpretate pe parcursul anilor⁴². Mormîntul, găsit jefuit, nu mai păstra din obi-

⁴¹ P. Polonic, *op. cit.*, f. 69—72; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, f. 226.

⁴² Gabriella Bordenache, *Un documento tardo di sincretismo pagano*, in *StCl*, X, 1968., p. 177—183, cu toată bibliografia anterioară.

ectele din inventar decît un vas de sticlă „la fel cu cele ce se află prin toate mormintele antice” și două monede de bronz din care „una este de la Constantin”⁴³.

Al doilea cavou, cel descoperit în 1961, era construit din piatră nefasonată legată cu mortar, iar bolta, din piatră plată, tot nefasonată, turnată în cofraje (fig. 13). Numai zidul vestibulului (singurul găsit intact era cel de nord-est) era construit din piatră fasonată de diferite mărimi, unele de la edificiul mai vechi, cu diferite profilaturi, refoșosite ca piatră de construcție. Interiorul este tencuit în întregime; pe tencuiala pereților s-au aplicat dungii verticale late de 3—4 cm cu vopsea roșu cărămiziu.

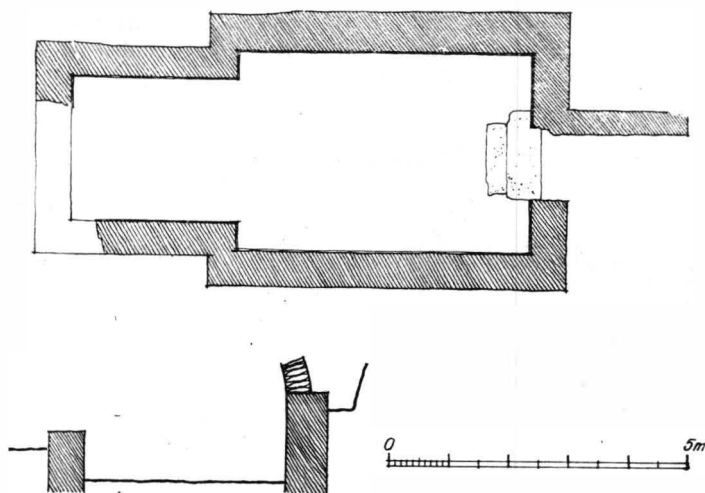

Fig. 13. — Tomis. Mormînt de înmormîntare: cavou cu două încăperi și vestibul (Tipul XVII).

Mormîntul, distrus în mare parte mai de mult, nu mai păstra obiecte din mobilierul și inventarul funerar, încît nu avem elemente pentru datare.

Tipul XVIII. Arcosolium (?): Descoperit în 1931 o dată cu sarcofagul de marmură cu simbolurile zeului Men; construcție simplă cu ziduri pe trei laturi, iar a patra deschisă, partea superioară boltită (Lăț. 1,80 m, Î. 2,00 m, din lungime se mai păstra 1—1,50 m). Eclipsată de frumosul sarcofag de marmură, care a furat atenția cercetătorilor, această construcție a rămas aproape necunoscută și nici măcar sub formă de însemnări nu ne-au fost transmise date mai amănunțite asupra ei. Ceea ce știm sînt scurtele referiri făcute de cei care, rînd pe rînd, publică sarcofagul de marmură cu simboluri. Informațiile sînt sumare și din datele pe care le avem nici nu știm sigur dacă era construită numai din piatră sau numai din cărămidă, pentru că doi din cei care au asistat la descoperire o descriu felurit⁴⁴;

⁴³ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, f. 228.

⁴⁴ C. Brătescu, *Sarcofagul cu simboluri din Constanța*, in *AnD*, XII, 1931, p. 220; C. Blum, *Sarcofagul roman cu simbolurile justiției penale*, II, Constanța, p. 4; Em. Coliu, *op. cit.*, p. 84—88.

numai Em. Coliu, principal editor al sarcofagului cu simboluri, dă unele detalii, însă fără a preciza din ce surse le are și emite teoria că ar fi un *arcosolium*, bizuindu-se pe construcții similare din Asia Mică, de unde provenea și sarcofagul de marmură⁴⁵. Dacă ținem seama de dimensiunile construcției este greu de admis că ar fi putut fi un *arcosolium* bun pentru un sarcofag de dimensiunile celui amintit.

Acestea sînt tipurile de morminte întîlnite în cele șase secole de epocă romană în necropolele Tomisului. Considerăm că în stadiul actual al investigațiilor, pe baza datărilor făcute la descrierea fiecărui tip de mormint, repartizările pe secole a tipurilor de morminte s-ar prezenta astfel :

- Secolul I e.n. : tipurile II, III, V, VI ;
- Secolul II e.n. : tipurile II, III, V, VI, X, XIII, XV ;
- Secolul III e.n. : tipurile I, V, VI, VIII, IX, X, XIII, XV ;
- Secolul IV e.n. : tipurile V, VI, VII, VIII, X, XIII, XVI (?), XVII(?)⁴⁶ ;
- Secolul V e.n. : tipurile V, VI, VII, VIII ;
- Secolul VI e.n. : tipurile V, VI, VII.

În această repartitie schematică nu au fost incluse tipurile XI, XII, XIV și XVIII pentru care nu avem nici un element de datare ; ele provin din descoperiri mai vechi, rămase inedite sau publicate fără nici o referire asupra datării. Pe baza elementelor constructive tipul XI poate fi apropiat de tipul X, iar tipurile XII și XIV de tipurile IX și XIII.

Comparativ cu alte necropole, din orașe întrucîtva similare ca importanță și componență etnică, Tomisul oferă o gamă destul de variată de morminte, mai ales de înhumăție, cuprinzînd tipurile principale întîlnite în această vreme în lumea romană ; unele tipuri, de largă circulație, sînt imitate întrutotul, iar altele numai adaptate la condițiile specificului local.

În privința mormintelor de incinerăție, se observă în toată epoca romană, pînă la mijlocul secolului al III-lea e. n., cînd dispar total, o continuare a formelor mai vechi din perioada elenistică, fără infiltrarea de tipuri noi. Modificările care apar în forma gropii sînt de mică importanță și pot fi considerate ca o rezultată inerentă a tipurilor respective printr-o folosire a lor timp de mai multe secole și, mai ales, datorită influenței pe care o exercită, în unele privințe, ritualul înhumării asupra celui de incinerăție. De reținut că atît în perioada greacă și elenistică, cît și mai tîrziu în epoca romană, la Tomis, singura formă de incinerăție a fost arderea pe loc, deși morminte contemporane de incinerăție din așezările băștinașe sau din necropole învecinate au și alte tipuri. Persistența aceluiași tipuri de morminte de incinerăție în epoca romană denotă că acest rit a fost practicat în continuare de aceeași populație, în rîndul

⁴⁵ Em, Coliu, *op., cit.*, p. 88.

⁴⁶ Pentru aceste două tipuri de morminte singurele elemente de datare sînt monedele „de la Constantinus” sau „de la Constantin”, găsite în interior ; ele sînt descoperite anterior și rămase în manuscrisele lui Gr. Tocilescu.

căreia nu s-au produs transformări și infiltrări masive de locuitori din localități de altă practică funerară. Schimbările care se produc încep pe la sfârșitul secolului I e. n. și se declanșează masiv în secolul al II-lea e. n., când se înregistrează mari transformări și în alte domenii la Tomis. În tot acest timp, mormintele de incinerare, chiar dacă sînt pe cale de dispariție, continuă formele anterioare, dovadă că ele aparțin vechii populații care n-a acceptat încă ritul înhumării. Chiar și tipul de „morminte în trepte” considerăm că nu este un tip importat din alte așezări, ci că reprezintă o variantă tîrzie și mult transformată a șanțului de tiraj, întilnit încă din perioada elenistică. Evoluția lui este marcată în acest caz și prin faptul că incinerarea se practică fără calcinarea completă a oaselor, iar după consumarea focului oasele rămîn să zacă pe vatră ned어난jate.

Mormintele de înhumare, tipurile și variantele enumerate, dovedesc varietatea formelor de înhumare, mai ales că în perioada de la mijlocul secolului al II-lea e. n. pînă spre jumătatea secolului al IV-lea e. n. au fost folosite toate tipurile descrise mai sus; această perioadă poate fi socotită, de altfel, ca cea mai concludentă pentru practicarea înhumării la Tomis, deoarece ea reprezintă intervalul în care înhumarea generalizată nu este încă prea mult influențată de religia creștină. Creștinii în perioada de început caută să se deosebească de păgîni prin practicarea celor mai simple forme de înhumare, prin renunțarea la construcțiile mortuare și la inventarul funerar. Orientarea scheletului și elementele de ordin stratigrafic sînt singurele care ne îndreptățesc să socotim că unele din această categorie sînt creștine. În privința tipurilor de morminte, chiar dacă sînt unele care cunosc o largă circulație în tot Imperiul roman, există caracteristici sau detalii care să le apropie de provinciile din sudul Peninsulei Balcanice sau din Orient, sub a căror influență rămîne în continuare Tomisul în vremea romană și prin a căror filieră pătrund elementele de cultură și civilizație romană. Ne referim numai la mormintele în lespezi (tipul X) care se întilnesc în Dacia și în alte necropole din provinciile occidentale, dar care sînt cu totul diferite la Tomis și în alte cîteva necropole din Dobrogea. Cele de la Tomis și din Dobrogea au dimensiunile mult mai mari decît ale celorlalte; acoperișul în pantă dublă și interiorul uneori tencuit și pictat, le dau mai mult aspectul de casă. Mai concludente în această privință pot fi socotite sarcofagele cu fronton și acrotere (tipul XIII), pornite din Orient la începutul secolului al II-lea e. n. spre celelalte provincii ale Imperiului roman, și construcțiile funerare cu partea superioară boltită (tipul XV), întilnite în Dobrogea încă din perioada elenistică. O remarcă specială se cuvine mormintelor în firidă (tipul VIII), atît prin apartenența lor ipotetică la tipul sirian cît, mai ales, prin prezența lor în Dobrogea, pînă acum, numai la Tomis. Frecvența destul de mare a acestui tip la Tomis presupune o răspîndire și în alte necropole, pentru că e greu de admis că cei care au practicat acest n.c.d. de înhumare timp de aproape două secole au locuit numai în metropola cetăților vest-pontice.

DES NÉCROPOLES DE TOMIS

I. TYPES DE TOMBES DE L'ÉPOQUE ROMAINE

RÉSUMÉ

L'auteur présente la classification des tombes de l'époque romaine des nécropoles de Tomis, classification faite sur la base de l'étude de plus de cinq cents tombes fouillées entre 1959—1964 et tenant compte des données fournies par les tombes antérieurement découvertes surtout pendant l'activité de Grigore Tocilescu. C'est dans le cadre de chaque rite funéraire qu'on a fait la classification des types de tombes, d'abord celles d'incinération, plus souvent employées au début de l'époque romaine, bien que du point de vue typologique celles-ci n'ont pas la variété des tombes d'inhumation.

Il y a quatre types de tombes d'incinération (le type I—IV, fig. 1/1—1/6), tous constituant une résultante évolutive des formes rencontrées à l'époque hellénistique. C'est la preuve que ce rite a été pratiqué continuellement par la même population, qui n'a pas subi des transformations et des infiltrations massives d'habitants appartenant aux localités qui pratiquaient d'autres formes d'incinération.

Les tombes d'inhumation (les types V—XVIII, fig. 1/7 et fig. 2—13) sont beaucoup plus variées et présentent beaucoup de types qu'on a découvert dans le reste de l'Empire romain, surtout dans les provinces de la Péninsule balkanique et de l'Orient. Parmi ceux-ci on remarque les sarcophages à fronton et acrotère (le type XIII) provenant de l'Orient, au début du IIe siècle de n. è. et les constructions funéraires ayant la partie supérieure voutée (le type XV) qu'on a découvert en Dobroudja de l'époque hellénistique. Une remarque spéciale pour les tombes avec des niches (le type VIII) tant pour leur appartenance hypothétique au type syrien que, surtout, pour leur présence en Dobroudja, jusqu'à présent à Tomis seulement.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Tomis — 1, — Tombe d'incinération : fosse ovale et peu profonde, les offrandes protégées par une cassette de tuiles. (Type I₁); 2, — Tombe d'incinération : fosse ovale et peu profonde, les offrandes déposées sans aucun abri. (Type I₂); 3, — Tombe d'incinération : fosse rectangulaire très profonde, les offrandes protégées par une cassette de tuiles. (Type II₁); 4, — Tombe d'incinération : fosse rectangulaire très profonde, les offrandes déposées sans aucun abri. (Type II₂); 5, — Tombe d'incinération : fosse « en degrés ». (Type III); 6, — Tombe d'incinération : fosse ovale, très profonde. (Type IV); 7, — Tombe d'inhumation : en une seule niche. (Type VIII₁).

Fig. 2. — Tomis. Tombe d'inhumation : en niche à plusieurs compartiments disposés en croix. (Type VIII₄).

Fig. 3. — Tomis. Tombe d'inhumation : construite en briques. (Type IX).

Fig. 4. — Tomis. Tombe d'inhumation : en dalles de calcaite, à un seul compartiment, à toit plan et à « fenêtre ». (Type X₁).

Fig. 5. — Tomis. Tombe d'inhumation : en dalles de calcaire, à un seul compartiment, à toit plan et sans « fenêtre ». (Type X₂).

Fig. 6. — Tomis. Tombe d'inhumation : en dalles de calcaire, à un seul compartiment, à toit en double pente et à « fenêtre ». (Type X₃).

Fig. 7. — Tomis. Tombe d'inhumation : en dalles de calcaire, à un seul compartiment, à toit en double pente et sans « fenêtre ». (Type X₄).

Fig. 8. — Tomis. Tombe d'inhumation : en dalles de calcaire, à deux compartiments. (Type XI). Réproduction d'après le manuscrit de Gr. Tocilescu.

Fig. 9. — Tomis. Tombe d'inhumation : caveau à un seul compartiment.

Fig. 10. — Tomis. Tombe d'inhumation : caveau à un seul compartiment et à vestibule. (Type XVI). Réproduction d'après le manuscrit de Gr. Tocilescu et P. Polonic.

Fig. 11. — Tomis. Tombe d'inhumation : caveau à un seul compartiment et à vestibule. (Type XVI). Réproduction d'après le manuscrit de P. Polonic.

Fig. 12. — Tomis. Tombe d'inhumation : caveau à deux compartiments et à vestibule. (Type XVII). Réproduction d'après Gr. Tocilescu.

Fig. 13. — Tomis. Tombe d'inhumation : caveau à deux compartiments et à vestibule. (Type XVII).